

Ogólnopolska konferencja naukowa „Węzłowe problemy archiwistyki. Sieci archiwalne. Odkrycia archiwalne przełomu XX–XXI w.”, Warszawa 10–11 czerwca 2021 r.

W dniach 10–11 czerwca 2021 r. w Warszawie odbyła się ogólnopolska konferencja archiwalna poświęcona zagadnieniu sieci archiwalnych. Zorganizowana została przez prof. dr hab. Alicję Kulecką i dr. Jacka Kordela, pracowników naukowych Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, oraz dr. Adama Danilczyka, reprezentującego Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Honorowy patronat nad sympozjum objął Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, dr Paweł Pietrzyk. Ze względu na sanitarne obostrzenia związane z pandemią koronawirusa obrady toczyły się w przestrzeni wirtualnej z wykorzystaniem platformy Google Meet.

Poruszone zostały problemy dotyczące różnych modeli sieci archiwalnych, struktury i rozmieszczenia zasobu, tak w Polsce, jak i w innych państwach. Omówiono czynniki kształtujące sieci archiwalne: tradycje historyczne, założenia teoretyczne i przepisy prawne. Zastanawiano się nad typami, funkcjami i zadaniami różnych archiwów oraz ich miejscem w strukturze sieci archiwalnej. Istotny cel, który organizatorzy zamierzali osiągnąć, stanowiło pogłębienie współpracy środowisk historyków podejmujących prace w archiwach i archiwistów oraz wzajemne poznanie się. Stąd zorganizowana została również sesja poświęcona nowym odkryciom archiwalnym, nieznanym lub słabo rozpoznany zespół i kolekcjom dotyczącym dziejów ojczystych, znajdującym się w archiwach polskich i zagranicznych. W obradach wzięło udział dwudziestu referentów reprezentujących naukowe ośrodki z Warszawy, Torunia, Poznania, Lublina, Krakowa i Szczecina oraz goście z Litwy i Rosji.

Sesja pierwsza wprowadziła uczestników w ogólne problemy konstruowania sieci archiwalnych w perspektywie historycznej. Prof. Stefan Ciara (Uniwersytet Warszawski, dalej: UW) postawił pytanie, dlaczego sieć archiwalna nie powstała w autonomicznej Galicji. Referent wskazywał na problemy finansowe i organizacyjne. Decydującą rolę odegrał być może jednak brak gotowości do stworzenia

scentralizowanej w ramach prowincji struktury archiwalnej. Prof. Irena Mamczak-Gadkowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dalej: UAM) podjęła zagadnienie rozmieszczenia i struktury zasobu archiwalnego w archiwach państwowych okresu międzywojennego. Scharakteryzowała sukcesy w dziedzinie ewidencjonowania i opracowania materiałów archiwalnych. Prof. Władysław Stępniaś (Warszawa) przedstawił z kolei ustrojowe uwarunkowania organizacji sieci archiwów w Polsce w XX w., omawiając poszczególne akty normatywne regulujące działalność archiwów państwowych w Polsce, poczynając od dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 1919 r., a skończywszy na ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 1983 r.

Kolejna sesja poświęcona została problemom prawnym oraz organizacyjnym. Dr hab. Marek Konstankiewicz (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, dalej: UMCS) przedstawił zagadnienie sieci archiwalnej w świetle współczesnych przepisów prawa polskiego. Przepisy prawa określają zadania archiwów różnego typu oraz występujące pomiędzy nimi zależności. Jak wykazał, analiza norm prawnych pozwala zrekonstruować założenia przyjętego przez prawodawcę modelu sieci archiwalnej. W dalszej kolejności możliwe jest postawienie pytań o realne funkcjonowanie przyjętych rozwiązań i ich skutki dla opracowywania, przechowywania i udostępniania zasobu archiwalnego. Dr hab. Rafał Galuba (UAM) przyglądał się problemowi archiwów wyodrębnionych. Wskazywał na tradycje historyczne oraz współczesne prawne podstawy ich działalności, wiele uwagi poświęcając zagadnieniu przechowywania i udostępniania materiałów w nich przechowywanych. Dr Vitalija Stravinskienė (Instytut Historii Litwy w Wilnie) w swoim referacie scharakteryzowała występujące w okresie sowieckim trudności w dostępie do przechowywanych w litewskich archiwach materiałów oświetlających dzieje najnowsze. Dostęp do wielu akt został znacznie ograniczony, a część materiałów utajniono. W dużej mierze wpłynęło to na to, że badacze nie podejmowali tematów dotyczących historii najnowszej, poszukując „bezpiecznych” zagadnień z okresów dawniejszych. Dr Hubert Mazur (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) podjął temat państwowej sieci archiwalnej w Polsce po 1989 r. Wybrane archiwa otrzymały nowe nazwy: Archiwum Dokumentacji Mechanicznej stało się Narodowym Archiwum Cyfrowym, Archiwum Państwowe w Krakowie z kolei – Archiwum Narodowym. Do życia powołano, stanowiące oddział Archiwum Państwowego w Warszawie, Archiwum Dokumentacji Osobowej i Płacowej w Milanówku. Instytucjonalną niezależność uzyskało Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, będące wcześniej oddziałem archiwum szczecińskiego

go. Archiwum Państwowe w Jeleniej Górze przekształcone zostało z kolei w oddział Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Kilka oddziałów zamiejscowych uzyskało rangę ekspozytur; nieliczne ekspozytury stały się oddziałami zamiejscowymi. Znacznie powszechniejszym zjawiskiem była likwidacja oddziałów zamiejscowych i ekspozytur. W sumie zlikwidowano blisko 30 placówek. Sporadycznie tworzone nowe oddziały zamiejscowe. Ograniczenie liczby placówek zamiejscowych w dużej mierze spowodowane było problemami finansowymi i lokalowymi. W licznych przypadkach projekty likwidacji placówek archiwalnych aktywizowały instytucje samorządowe i działacze społecznych podejmujących starania na rzecz zachowania archiwów. Zwłaszcza w przypadku mniejszych ośrodków instytucje te stanowiły nierzadko centrum życia kulturalnego lokalnej społeczności.

W sesji trzeciej omówione zostały problemy organizacji sieci archiwalnej w Niemczech, Austrii, Hiszpanii i Rosji. Temat wielowarstwowej struktury sieci archiwów publicznych w Republice Federalnej Niemiec referował prof. Paweł Gut (Uniwersytet Szczeciński). Poza Archiwum Federalnym, działającym na poziomie Związku, w każdym landzie funkcjonuje odrębna sieć archiwów krajowych. Krajobraz ten uzupełniają liczne archiwa komunalne (miejskie), kościelne (różnych wyznań), uczelni wyższych, naukowe, instytucji kultury, organizacji społecznych czy politycznych, a także archiwa prywatne (rodowe, przemysłowe). Niekiedy tworzą one niezależne struktury i sieci. W wystąpieniu omówiona została struktura archiwów krajowych w wybranych landach. Model organizacji archiwów krajowych ma swoje źródło w tradycji historycznej (np. Bawaria, Saksonia, Meklemburgia), a także współczesnych rozwiązaniach prawnych i administracyjnych, także budżetowych. Wpływ na sieć archiwów i rozmieszczenie zasobu ma również opinia publiczna, czego przykład stanowić może decyzja o utrzymaniu Archiwum Krajowego w Greifswaldzie. Dr Jacek Kordel (UW) zajął się z kolei zagadnieniem austriackich archiwów federalnych. Zgodnie z austriackim ustawodawstwem dokumentacja archiwalna wytworzona przez instytucje federalne trafia do Austriackiego Archiwum Państwowego. Instytucja ta składa się z czterech oddziałów: Archiwum Ogólno-Administracyjnego: Archiwum Skarbowego i Nadwornego, Archiwum Domu Panującego, Dworu i Państwa, Archiwum Wojennego i Archiwum Republiki. W ramach placówki działa ponadto Węgierska Delegacja Archiwalna, utworzona na mocy układu archiwalnego z Baden (1926). Ustawodawca dopuszcza, by wybrane instytucje samodzielnie sprawowały pieczę nad materiałami zasługującymi na wieczyste zachowanie. Są to m.in. parlament, najwyższe sądy i trybunały, uniwersytety

i akademie oraz wybrane instytucje kultury, a także Federalny Urząd Metrologii i Geodezji. Sieć archiwów federalnych uzupełniają archiwa krajowe, komunalne (miejskie) i kościelne (diecezjalne, parafialne, zakonne). Dr Zuzanna Jaśkowska-Józefiak (UAM) swoje wystąpienie poświęciła tematowi kształtowania się sieci archiwalnych w regionach autonomicznych Hiszpanii. Wprowadzona na podstawie konstytucji z 1978 r. decentralizacja dała podstawy do rozwoju samodzielnych sieci archiwalnych w regionach autonomicznych. Proces ich powstawania był stosunkowo długi – jako pierwszy na powołanie własnej sieci zdecydował się region Andaluzji (1984), jako ostatni – Kraj Basków (2011). Współcześnie niezależne sieci funkcjonują we wszystkich 17 regionach autonomicznych. Referentka przedstawiła skomplikowany proces kształtowania się sieci archiwalnych w poszczególnych regionach oraz różnice w ich organizacji, podjęła również próbę analizy czynników, które miały wpływ na proces powoływania sieci oraz ich dzisiejszy kształt. Prof. Alicja Kulecka (UW) przyjrzała się z kolei sieci archiwów federalnych Rosji (1992–2016). Omówiła teoretyczne i prawne podstawy ich działalności, kryteria wyodrębnienia zasobu, ustrojowe i kulturowe czynniki kształtujące zakres sieci oraz zachodzące w niej ewolucje. Obserwacji poddano 15 placówek posiadających status archiwów federalnych. Przedmiotem refleksji stał się problem wartościowania dokumentów w państwie rozległym terytorialnie oraz zróżnicowanym etnicznie i kulturowo. Zasób zgromadzony w archiwach federalnych potraktowany został jako przykład dokumentów uznanych za godne wieczystego zachowania, służących badaniom naukowym oraz innym funkcjom społecznym. Jego gromadzenie stanowi efekt selekcji akt wytworzonych w wyniku istnienia rozbudowanego systemu zarządzania tym rozległym terytorium w ciągu ostatnich dwóch stuleci.

Obrady kontynuowano kolejnego dnia. Sesja czwarta została poświęcona wybranym zagadnieniom związanym z opracowywaniem i udostępnianiem materiałów archiwalnych. Prof. Janusz Łosowski (UMCS) zwrócił uwagę na problem kopiowania akt urzędów polskich z okresu staropolskiego przechowywanych w archiwach rosyjskich, ukraińskich i białoruskich. W archiwach krajów powstałych po rozpadzie Związku Sowieckiego (Rosji, Ukrainie, Białorusi) znajduje się wiele akt wytworzonych w okresie średniowiecznym i nowożytnym przez staropolskie kancelarie ziemskie, grodzkie i miejskie. Dawniej dostęp do nich był utrudniony, obecnie stał się łatwiejszy, ale wymaga wyjazdów i związanych z tym kosztów. Komplikacje związane z pandemią koronawirusa niemal całkowicie uniemożliwiły korzystanie z tych materiałów. Wobec tych trudności konieczne

wyduje się podjęcie szerszej akcji ich kopiowania (skanowania), aby mogły być udostępniane w kraju polskim badaczom. W wystąpieniu omówione zostały dotychczasowe osiągnięcia na tym polu, zakres potrzebnych prac oraz koncepcja ich przeprowadzenia. Jak wskazywał referent, tego rodzaju przedsięwzięcie powinno zostać przeprowadzone przez lub we współpracy z archiwami państwowymi. Prof. Krzysztof Syta (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, dalej: UMK) omówił zagadnienie opracowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, przedstawiając bilans osiągnięć i niepowodzeń w tym zakresie. Okres międzywojenny charakteryzował się w pracy archiwów państwowych przede wszystkim działaniami zmierzającymi do ewidencji materiałów archiwalnych. Brak kadr, trudności finansowe i organizacyjne stanowiły przeszkodę we właściwym opracowaniu. Podobnie rzecz wyglądała w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Z biegiem lat opracowanie istotnie zaczęło być traktowane jako jedno z priorytetowych zadań realizowanych w archiwach państwowych. Wydaje się, że przemiany polityczno-społeczne po 1989 r. wpłynęły na osłabienie tempa i jakości opracowania. W działalności archiwów na pierwszy plan wysunęły się prace związane z funkcją administracyjną i edukacyjną. W 2002 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych stworzyła możliwość zastosowania uproszczonych metod opracowania zasobu archiwalnego, które przyniosły dalsze pogłębienie problemu. Dr Aleksandr Małow (Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie) przybliżył stan opracowania materiałów dotyczących relacji polsko-rosyjskich przechowywanych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie.

W sesji ostatniej ogłoszone zostały referaty dotyczące najnowszych odkryć archiwalnych. Prof. Dariusz Rolnik (Uniwersytet Śląski w Katowicach) omówił archiwum rodzinne Chmarów, którego główna część przechowywana jest w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku. Pewne jego fragmenty znajdują się ponadto w bibliotekach i archiwach Ukrainy i Polski (najwięcej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej – głównie korespondencja). Omówienie poszczególnych części archiwum i jego rekonstrukcja stanowiło pierwszą część referatu. Druga zawierała informacje o jego zawartości i wartości dla badań nad czasami stanisławowskimi. Dr Tomasz Ambroziak (Instytut Polski w Moskwie) scharakteryzował materiały dotyczące dziejów litewskiej prowincji bazylianów odnalezione w Naukowo-Historycznym Archiwum Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu. Prof. Andrzej Kamieński (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk) przedstawił znajdującą

cy się w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu zbiór akt dotyczących wójtostwa, okultyzmu i magii gromadzonych od 1935 r. pod nadzorem Heinricha Himmlera. Prof. Wanda K. Roman i mgr Renata M. Żegunia (UMK) omówiły kolekcję Brygadowego Koła Młodych „Pogoń” z zasobu Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie. Brygadowe Koło Młodych „Pogoń”, powołane do życia w 1949 r., oficjalnie działało jako organizacja młodzieżowa, nieoficjalnie zaś jako struktura szkoląca kadry wojskowe na potrzeby przyszłej polskiej armii, która miałaby być użyta w działaniach trzeciej wojny światowej. Treść archiwaliów, które trudno ocenić pod kątem kompletności zachowania, odnosi się do zmian struktury wewnętrznej, działalności, szczególnie szkoleniowo-wojskowej i politycznej, jak i relacji osobistych i służbowych między komendą i członkami oraz z polskimi władzami wojskowymi i politycznymi na uchodźstwie. Dr Michał Ceglarek (Narodowy Instytut Fryderyka Chopina – Muzeum Fryderyka Chopina) przedstawił nieznane kolekcje archiwalne przechowywane w Muzeum Fryderyka Chopina. Placówka ta posiada wiele (jak dotąd) nieodkrytych jeszcze skarbów. Do takich bez wątpienia należą nieznane i niezbadane kolekcje archiwalne osób, których działalność powiązana była z badaniami nad Fryderykiem Chopinem i miejscami jego upamiętnienia. W referacie zaprezentowane zostały kolekcje archiwalne prof. Jana Hoffmana – pianisty i wybitnego pedagoga, rektora Akademii Muzycznej w Krakowie oraz pięciokrotnego jurora w Międzynarodowych Konkursach im. Fryderyka Chopina w Warszawie, Krystyny Kobylańskiej – kierownika Muzeum Fryderyka Chopina oraz uznanej badaczki francuskich chopinianów, a także Stefana Kaweckiego, ucznia prof. Franciszka Krzywdy-Polkowskiego.

Obradom konferencji towarzyszyły interesujące dyskusje nad przedstawionymi referatami. Największy rezonans wywołały wystąpienia dotyczące opracowania materiałów archiwalnych. Cenne były tutaj uwagi i spostrzeżenia dr. Pawła Pietrzyka, który zaprosił archiwistów i historyków reprezentujących środowiska akademickie do podjęcia współpracy z Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych. Wirtualna forma spotkania, choć nie stworzyła szansy do prowadzenia rozmów w czasie przerw, sprzyjała udziałowi w obradach wielu archiwistów i osób zainteresowanych problematyką sieci archiwalnych. Potwierdza to znaczna liczba uczestników (w szczytowym momencie obrady przyciągnęły ponad osiemdziesięciu słuchaczy).

Organizatorzy wyrażają nadzieję, że stanowiąca przedmiot niniejszego sprawozdania konferencja zainicjuje cykl naukowych spotkań i dyskusji dotyczących najważniejszych zagadnień z zakresu archiwistyki, odbywających się pod nazwą „Węzłowe problemy archiwistyki”.

Jacek Kordel

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw (Poland)
jkordel@uw.edu.pl, ORCID [0000-0003-2334-292X](https://orcid.org/0000-0003-2334-292X)